

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی

ادبیات فارسی

(دوره‌ی آموزش متوسطه)

مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی - ۱۶

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی
راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی برای
ناشران نویسندگان و معلمان مؤلف

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
دفتر انتشارات کمک‌آموزشی
تایستان ۸۳

اطلبوا العلم من المهد الى الحد
پیامبر اسلام (ص)

مقدمه

با ورود به هزاره‌ی سوم میلادی، پیشرفت‌ها و تجربیات نوین آموزشی، این امکان را فراهم ساخته است که سخن گهربار پیامبر اسلام(ص)، «ز گهواره تا گور دانش بجوی»، یا به عبارت دیگر «یادگیری مادام‌العمر»، مصداق عملی یابد. امروزه یادگیری به زمان حضور در مدرسه محدود نمی‌شود، بلکه همان‌طور که در گزارش کمیسیون بین‌المللی درباره‌ی آموزش برای قرن بیست و یکم با عنوان «یادگیری، گنج درون» (۱۹۹۵، Dolors) بیان شده است، یادگیری تمام جنبه‌های حیات انسان را دربرمی‌گیرد. تحقق چنین امر خطیری بدون بازناندیشی، بازسازی ساختارها و بازآفرینی مؤلفه‌های نظام آموزشی و زیرساخت‌های آن، بعید می‌نماید. یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین منابع تحقق یادگیری مؤثر و پایدار در کشورمان، کتاب‌های آموزشی هستند. یادگیری اطلاعات از طریق کتاب، علی‌رغم گسترش اینترنت همچنان اهمیت خود را حفظ کرده است. (گانبیه وریس، ترجمه‌ی مهجور، ۱۳۷۸).

کتاب‌های آموزشی توانسته‌اند، در کنار ابزار پیچیده و سریع توسعه یافته‌ی رسانه‌ای در سراسر نظام‌های آموزشی جهان همچنان اهمیت خود را حفظ کنند و به تحقق یادگیری در سطوح مختلف فراگیران پردازند. در حال حاضر، «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش»، به عنوان یکی از مؤسسات بزرگ علمی فرهنگی و آموزشی کشور، در امر پژوهش، برنامه‌ریزی، تولید و ارزشیابی کتاب‌های آموزشی

نقش عمده‌ای دارد. این سازمان، علاوه بر ساماندهی امور تولید و نشر کتاب‌های آموزشی، امر راهنمایی و جهت‌دهی به دست‌اندرکاران امور چاپ و نشر، در راستای تولید کتاب‌های آموزشی مناسب و مورد نیاز نسل دانش‌آموزی، اولیاء، معلمان و کارشناسان آموزشی سراسر کشور را بر عهده دارد. آنچه در مجموعه‌ی حاضر فراهم شده است، تلاشی مقدماتی برای نیل به این مقصد می‌باشد. امیدواریم با نظرات ارشادی و اصلاحی کلیه‌ی صاحب‌نظران تعلیم و تربیت، در گام‌های بعدی، این تلاش‌ها کامل‌تر شوند و به سمت تحقق هدف‌های متعالی و آرمانی نظام آموزشی کشور پیش روند.

دفتر انتشارات کمک‌آموزشی

در کتاب‌های درسی دوره‌ی متوسطه، کوشش مؤلفان بر مبنای «جدول طبقه‌بندی اهداف کلی آموزشی برنامه‌ی درسی ادبیات فارسی دوره‌ی متوسطه و پیش‌دانشگاهی» آن بوده است که مقدمات، وسایل و ابزاری فراهم آورند تا از طریق آن، دانش‌آموز این دوره با دیدی کلی به موارد زیر، آشنایی بیش‌تری نسبت به دوره‌های تحصیلی قبل پیدا کند.

مقوله‌های ادبی، شخصیت‌های ادبی، آثار برجسته‌ای ادبی، سیر تحولات ادبی، مکتب‌ها و سبک‌های ادبی، مباحث ادبی و ارزش‌های ملی، دینی و فرهنگی و اجتماعی مندرج در متون ادبی.

بدیهی است، وقتی به مجموعه‌ی بالا «ادب جهان» یا دست‌کم بخش‌هایی از آن را هم بیفزاییم، کتاب‌های درسی به تنهایی نمی‌توانند عهده‌دار انتقال این حجم از دانش به مخاطبان باشند؛ به ویژه اگر دو عامل زیر را هم در این مورد مؤثر بدانیم:

الف) ساعات محدود درس ادبیات فارسی؛

ب) الزام به آموزش مهارت‌های پایه و تغییر نگرش‌های اساسی در مخاطب، براساس کتاب‌های درسی حوزه‌ی اخیر.

به دلایل بالا ضرورت دارد که در کنار کتاب‌های درسی، برای تحقق هدف‌های تعیین شده و نیز احراز مهارت‌های مورد نظر، آثار دیگری، با نظارت و برنامه‌ریزی دقیق و اصولی تدوین و تألیف شوند تا کار به سامان برسد؛ بنابراین در ضرورت برنامه‌ریزی برای تألیف کتاب‌های آموزشی در کنار کتاب‌های درسی جاری جای تردیدی نیست.

عدم آگاهی دست‌اندرکاران، ناشران و برخی از مؤلفان کتاب‌های آموزشی اخیر از هدف‌های برنامه‌ی درسی تعیین شده و نیز چند و چون

کتاب‌های آموزشی ممکن است، مشکلاتی در امر آموزش به بار آورد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- سوق دادن معلم به سمت نکات غیرمحموری؛
- انحراف توجه دانش‌آموز از اصول بنیادین درس به نکات غیر ضروری؛
- غفلت از هدف‌های اساسی کتاب‌ها و برنامه‌ی درسی؛
- تمرکز آموزش به سمت ارزشیابی و انحراف از فرایند یادگیری؛
- ... و در نتیجه عقیم ماندن سرمایه‌گذاری کلان ملی برای هدایت مخاطب؛

توجه: منظور از ادبیات فارسی در این جزوه صرفاً ادبیات ایرانی نیست، بلکه ادبیات جهانی را هم که از راه ترجمه به گنجینه‌ی ادب ایران افزوده شده و آن را پربارتر کرده است، شامل می‌شود از این نمونه‌اند: کلیله و دمنه، ترجمه‌ها و تفسیرهای قرآن مجید، ترجمه‌های متون علمی و ادبی شرق و غرب جهان.

انواع کتاب‌های «آموزشی» در حوزه‌ی ادبیات فارسی

کتاب‌های آموزشی این حوزه را می‌توان شامل دو عنوان کلی کتاب‌های معلمان و کتاب‌های دانش‌آموزان دانست.

- الف) کتاب‌های معلمان، شامل: ۱. دانش‌افزایی معلم ۲. روش تدریس ۳. راهنمای معلم ۴. ارزشیابی و سنجش پیشرفت دانش‌آموز.
- ب) کتاب‌های دانش‌آموزان، شامل: ۱. دانش‌افزایی دانش‌آموز ۲. مرجع دانش‌آموز ۳. تمرین برای تثبیت آموخته‌ها و تقویت و آموزش جبرانی ۴. جنبی و سرگرمی

در این بخش به بررسی هدف‌ها و ویژگی‌های این کتاب‌ها می‌پردازیم.

الف: کتاب‌های معلمان

۱. دانش‌افزایی معلم

این نوع کتاب باعث ارتقای سطح دانش معلم می‌شود و مسائل دانشی موجود در کتاب‌های درسی دانش‌آموزان را در ابعادی وسیع‌تر به معلم عرضه می‌کند؛ مثلاً در مورد زبان و سبک و ویژگی‌های آثار موجود در کتاب‌های درسی اطلاعات گسترده‌تری به معلم می‌دهد و نویسندگان و عصر و زمانه و خطوط فکری پدیدآورندگان آثار ادبی را در حدی معرفی می‌کند که در صورت وقوع بحثی فراتر از کتاب درسی، معلم بتواند با اتکا به مطالب اضافی موجود در کتاب آموزشی، بحث را به نحو رساننده و مؤثر هدایت کند.

۲. روش تدریس ادبیات

«ادبیات» را به طور خاص چگونه تدریس می‌کنند؟

سؤال بالا نه تنها به مدرس ادبیات، بلکه به رویکرد جهانی تدریس این ماده مربوط می‌شود. شیوه‌های تدریس ادبیات در جهان امروز، تنها به مدرس و خواست وی وابسته نیست، اطلاعاتی جهانی و اصولی می‌طلبد که به مدد آن هر مدرس می‌آموزد، که چگونه خود را از چنبره و سیطره‌ی نوع خاص تدریسی که متأسفانه گاهی در تمام مدرسه‌های ما رواج عام می‌یابد و همه را «نسخه بدل هم» می‌سازد، رها کند و در عین توجه به کلیات و ارائه‌ی محورهای اساسی ادبیات به مخاطب، منادی فهم مشترک براساس عوامل و انگیزه‌های نامشترک باشد.

چنین نگرشی تنها از راه فهم رویکردهای کلی تدریس ممکن می‌شود که کتاب آموزشی «روش تدریس» باید آن را در وجود معلم نهادینه سازد.

مطالب کتاب «روش تدریس» به معلم امکان می‌دهد، با توجه به رویکردهای مناسب، به ارائه‌ی مطلب بپردازد و اصول علمی و زیربنایی رویکرد برگزیده‌ی خود را به دقت از نظر بگذراند.

۳. راهنمای معلم

«راهنمای معلم» برخلاف «روش تدریس»- که کلی نگر است و بیش‌تر به معرفی رویکردها می‌پردازد- روش‌ها یا رویکردهای مناسب هر درس را انتخاب و به معلم پیشنهاد می‌کند و ابزار و وسایل و شگردهای لازم برای تدریس هر درس را به وی معرفی می‌کند.

۴. ارزشیابی و سنجش پیشرفت دانش‌آموز

این نوع کتاب مستقیماً به دانش‌آموز مربوط می‌شود، اما مواد آن در اختیار معلم قرار می‌گیرد تا براساس آن در درس ادبیات فارسی، ابزارهای ارزشیابی هدفدار و متنوعی طراحی کند که تا به کمک آن‌ها موفقیت و افت‌ها و عقب‌ماندگی‌های احتمالی دانش‌آموز و میزان تسلط وی را بر مباحث کتاب محک بزند.

مطالب این نوع کتاب به معلم کمک می‌کند تا با کسب اطلاعات از توانایی دانش‌آموزان، به طراحی آزمون‌هایی بپردازد که پایه‌ی تصمیم‌گیری‌های بعدی وی در مورد کلاس و دانش‌آموزان قرار گیرند.

ب) کتاب‌های دانش‌آموزان

۱. دانش‌افزایی دانش‌آموز

وظیفه‌ی این نوع کتاب جبران کمبود اطلاعات درسی دانش‌آموز است که غالباً علت اصلی آن محدودیت حجم کتاب‌های درسی است و ناگزیر به کمک چنین کتابی ترمیم و جبران می‌شود.

چنین کتابی را می‌توان به صورت نمایش‌نامه و داستان یا هر ساختار دیگری نیز نوشت و چون غرض از نگارش آن توسعه‌ی مطالب دانشی کتاب درسی است، به هر نحو که بتواند این مهم را انجام دهد، درست است و شکل خاصی مورد نظر نیست.

مخاطبان این نوع کتاب می‌توانند براساس سلیقه، دانش‌های پایه‌ی موجود و علاقه‌مندی خود، حتی از مطالب آن نقبی به سایر منابع موجود بزنند و از مندرجات آن‌ها نیز بهره‌مند شوند. بنابراین نویسنده‌ی کتاب اخیر بهتر است، تمامی مستندات نوشته‌های خود را در کتاب ذکر کند.

۲. مرجع دانش‌آموز

این نوع کتاب می‌تواند به صورت دایره‌المعارفی عرضه شود؛ چون هدف از نوشتن آن، ارائه‌ی اطلاعات دقیق به مخاطب است. فلسفه‌ی وجودی چنین کتابی آن است که مخاطب در صورت لزوم بتواند، بدون فوت وقت به سراغ کتاب مورد نظر خود برود و در طبقه‌بندی دقیق و علمی آن که در مقدمه توضیح داده شده است مطلب مورد نیاز خود را بیابد. حسن چنین کتابی آن است که راه را برای مخاطب کوتاه می‌کند؛ چون جست و جوی مطلب از راه‌های دیگر ممکن است به درازا بکشد.

۳. تمرین برای تثبیت آموخته‌ها و تقویت و آموزش جبرانی

همیشه شاهد هستیم که به دلایل متعدد، دانش‌آموزان خاصی نمی‌توانند پا به پای سایر همکلاسان خود به یادگیری مطلوب برسند، یا ممکن است عده‌ای از دانش‌آموزان برای آموختن مطلبی خاص به آموزش‌های متعدد و متنوع نیازمند باشند. برخی دیگر نیز ممکن است، حافظه‌ی دیداری یا شنیداری متفاوتی بادیگران داشته باشند. همه‌ی این مسائل در کلاس درس طبیعی هستند اما متأسفانه به دلیل کمبود وقت و

حجم زیاد کتاب، برای معلم امکان آموزش‌های متنوع، با توجه به شرایط ویژه‌ی هر یک از مخاطبان، وجود ندارد بنابراین چنین کتاب‌هایی می‌توانند این مهم را عهده‌دار شوند و با داشتن تمرین‌های متنوع و فعالیت‌های ویژه‌ی یادگیری متناسب با سلیقه‌های متفاوت، راه را برای یادگیری مطلوب هموار سازند تا دانش‌آموزانی که دارای استعداد‌های متفاوت یادگیری هستند، با اتخاذ شیوه‌ها و شگردهای مطلوب به سطح موردنظر ارتقا یابند.

۴. جنبی و سرگرمی

این نوع کتاب را می‌توان به صورت یک مجموعه شامل معما، طنز، چیستان، جدول، بازی و شعر طراحی و تألیف کرد که هر دانش‌آموزی با خواندن بخش‌هایی از آن، بتواند بدون دغدغه و ترس از بایدها و نبایدها، از مطالب متنوع کتاب بهره‌مند شود. مطالب این کتاب به طور مستقیم، همان مطالب کتاب درسی نیستند، اما نکته‌ها، ظرایف و دانستنی‌هایی دارند که غیرمستقیم مطالب کتاب را به یاد می‌آورد و آن‌ها را در خاطر دانش‌آموز تثبیت می‌کند.

هدف‌های کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی ادبیات فارسی

هدف‌های کتاب آموزشی، همچنان که از رسالت آن پیداست، همان هدف‌های کتاب‌های درسی هستند و روشن است که به دلایل متعدد، از جمله کمبود ساعت درسی ادبیات یا حجم کتاب درسی، برخی از هدف‌ها کمتر مورد عنایت قرار می‌گیرند. کتاب آموزشی مطلوب آن است که گسترش زمینه‌ی رسیدن مخاطب به هدف‌های تعیین شده را سولوحه‌ی تألیف قرار دهد و برای بخش‌هایی که به هر دلیلی ممکن است کمتر مورد توجه قرار گرفته باشند، راهکارهایی مناسب اتخاذ کند.

آشنایی مؤلفان این نوع کتاب‌ها با هدف‌های مصوب برنامه‌ی درسی ضروری است. این هدف‌ها را در سه حوزه می‌توان بررسی کرد:

الف) شناختی

- آشنایی با سیر تحول ادبیات گذشته و معاصر ایران؛
- آشنایی با مکتب‌های ادبی و ویژگی‌های سبکی در متون ادبی؛
- آشنایی با زندگی و تفکر و شیوه‌ی بیان شاعران و نویسندگان بزرگ؛
- آشنایی با انواع ادبی.

ب) مهارتی

- کسب مهارت در تطبیق و بررسی آثار ادبی ایران و جهان؛
- کسب مهارت اظهارنظر در مورد آثار ادبی و پدیدآورندگان آن‌ها؛
- کسب مهارت در استخراج و تبیین پیام‌ها و مفاهیم آثار ادبی؛
- کسب مهارت در کاربرد مفاهیم ادبی در زندگی؛
- کسب مهارت در خلق و آفرینش آثار ادبی با تکیه بر الگوها.

پ) نگرشی

- ایجاد علاقه به پاسداری از ادبیات فارسی و ترویج و تقویت آن؛
  - تقویت علاقه به فرهنگ ایرانی – اسلامی و حفظ و ترویج آن؛
  - تقویت حس انسان‌دوستی از طریق مفاهیم موجود در ادب فارسی؛
  - تلطیف عواطف و التذاذ ادبی.
- بدیهی است که رعایت این هدف‌ها در کلیه‌ی تألیفات آموزشی، برای تحقق آرمان‌های والای انسانی ضرورت دارد.

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی ادبیات فارسی

الف) ویژگی‌های عمومی

ویژگی‌های عمومی برای هشت عنوان کتاب «آموزشی» که تا این‌جا برشمردیم، مشترک هستند. این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱. ویژگی‌های دیداری

۱-۱. جلد و قطع

- براساس سن و سال و فرهنگ و ویژگی‌های فکری مخاطب طراحی شود.

- با مطالب کتاب سنخیت داشته باشد.

۱-۲. خط مناسب

از آن‌جا که عادت‌های ذهنی، سلیقه، ویژگی‌های علمی و فکری و سن و سال مخاطب از جمله عوامل تأثیرگذار در انتخاب خط کتاب هستند و به عنوان مثال هرچه بر میزان سن و سال افزوده شود، توجه و علاقه‌ی مخاطب از خط‌های فانتزی به خط‌های سنگین و چشم‌نواز سنتی بیشتر می‌شود، رعایت این اصل در کتاب‌های آموزشی ضروری است. ضمناً تنوع و گوناگونی خط نیز موضوع دیگری است که مستقیماً با ویژگی‌های سنی و فکری مرتبط است.

۱-۳. پاراگراف‌بندی

روشن است که تقسیم مطالب هر صفحه‌ی کتاب به بندهای مشخص و منطقی، بر سفید خوانی آن می‌افزاید و چشم و فکر را دچار خستگی نمی‌کند. در این صورت خواننده با مکث پس از هر بند با تامل آن را در ذهن مرور می‌کند و به عمق مطلب بیشتر پی می‌برد.

۱-۴. تصویر، نمودار و نقشه

تصویر، نمودار و نقشه در عینی کردن مطلب و انتقال آن به ذهن خواننده بسیار مؤثر است. بدیهی است وقتی تصویر و نمودار بتواند بخشی از بار نظری مطلب را بکاهد و موضوع را بهتر انتقال دهد، استفاده‌ی مناسب و به‌جا از آن، به جذابیت کتاب می‌افزاید.

۲. کیفی

۲-۱. زبان و بیان

زبان و بیان مناسب شرط اساسی و اولیه‌ی همه‌ی مواد نوشتاری و از جمله کتاب آموزشی است و صد البته وقتی کتاب آموزشی در حوزه‌ی ادبیات باشد، این عامل باید در صدر عوامل دیگر قرار گیرد؛ زیرا موجب هماهنگی کامل رسانه و پیام می‌شود. رعایت این هماهنگی به ویژه در کتاب‌های آموزشی ادبیات، باید از اهمیت خاصی برخوردار باشد.

۲-۲. سازمان‌دهی محتوا

برقراری پیوند منطقی میان تمام اجزای کتاب، از اصول اولیه‌ی سازمان‌دهی محتواست؛ به طوری که ارتباط افقی و عمودی تمام مطالب را دربرگیرد. به زبان ساده‌تر، هر نوع تقدم و تأخر و نبود مطلبی در کتاب آموزشی، باید دلیل قانع‌کننده‌ای بر مبنای اصول سازمان‌دهی محتوا داشته باشد.

۲-۳. ساختار

رعایت ساختار زیر در کتاب‌های آموزشی ضروری است و عدم رعایت آن موجب می‌شود، انتظاری که از کتاب‌های حوزه‌ی «ادبیات» می‌رود، برآورده نشود:

عنوان متناسب با محتوا، نام مؤلف یا مترجم، پیش‌گفتار، مقدمه، فهرست مطالب، فهرست نشانه‌های اختصاری، فصل‌بندی متن، منابع و مأخذ، واژه‌نامه و کتاب‌نامه.

علاوه بر آنچه آمد، داشتن **راهنمای مطالعه** و چگونگی استفاده‌ی بهینه از مطالب کتاب، امتیاز مثبتی به شمار می‌آید.

۳. علمی و ساختاری

۱-۳. صحت مطلب

محتوای علمی مطالب آموزشی باید از صحت و دقت و وسواس علمی برخوردار باشد تا اعتماد خواننده را جلب کند. کتاب مطلوب آن نیست که برای همسو شدن با سایر کتاب‌های موجود، اشتباهات علمی آن‌ها را توجیه کند، بلکه لازم است با دلیل و برهان و شاهد کافی، نقص و خطای کتاب‌های موجود را - حتی اگر کتاب درسی مصوب باشد - توضیح دهد

۲-۳. روزآمد بودن مطلب

از آن‌جا که پژوهش‌های علمی - ادبی در سطح جهان به سرعت تحول می‌یابند و این خود موجب تحول و دگرگونی در برداشت‌های ادبی می‌شود و چهره‌ی ادبیات در پرتو تحقیقات امروزی، هر روز جلوه و جمالی تازه می‌یابد و گاهی حتی موجب بی‌اعتباری یافته‌های پیشین می‌شود، لازم است نویسندگان کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی «ادبیات» با آخرین تحقیقات موجود جهانی همگام باشند.

۳-۳. تناسب متن با توان علمی مخاطب

لازم است هنگام تدوین کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی «ادبیات» توانمندی‌ها و پیش‌دانسته‌های مخاطب به دقت ارزیابی شود و مورد توجه قرار گیرد. بدیهی است، عدم رعایت این موضوع موجب هدر رفتن فعالیت‌های نویسنده و وقت مخاطب می‌شود.

۳-۴. ایجاد فرصت برای تمرین آموخته‌ها

نویسنده‌ی کتاب‌های آموزشی باید همیشه در نظر داشته باشد که نه قرار است به مخاطب درس جدیدی بدهد و نه دوباره درس بدهد؛ بلکه باید فرصتی فراهم آورد که آموخته‌های مخاطب به صورت‌های متنوع تمرین شوند.

۳-۵. توجه به ارتباط عمودی و افقی

هر کتاب درسی بر مبنای ارتباط موضوعی با کتاب‌های پایه‌های قبل و بعد نوشته می‌شود. علاوه بر این، با کتاب‌های دیگر همان پایه نیز صرف‌نظر از موضوع خاص، هماهنگ و مرتبط است. رعایت این موضوع در کتاب‌های آموزشی نیز ضرورت دارد.

۳-۶. سودمندی متن

لازم است مطالبی به مخاطب ارائه شود که احساس کند از خواندن آن‌ها سودی عاید وی خواهد شد؛ دستیابی به موضوعی جدید، موفقیت در آزمون و...

معیارهای ارزش‌گذاری

با توجه به آنچه خواندیم، معیارهای ارزش‌گذاری بر مهم‌ترین ویژگی‌های عمومی کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی ادبیات، به این شرح ارائه می‌شوند:

ب: ویژگی‌های اختصاصی

ویژگی‌های اختصاصی برای هشت عنوان کتاب آموزشی ذکر شده، متفاوت هستند. این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱) کتاب دانش‌افزایی معلم

- ۱-۱. به معلم کمک می‌کند، مبانی نظری مباحث مطرح شده در کتاب درسی را بشناسد؛
- ۱-۲. دارای اطلاعات نوین «ادبی» است که توان علمی معلم را در زمینه‌ی ادبیات ایران و جهان ارتقا می‌دهد؛
- ۱-۳. به معلم دید تازه‌ای در باب ادبیات، نقش و فایده‌های آن، می‌دهد؛
- ۱-۴. شیوه‌های نوین و مطالعات ادبی را به معلم معرفی می‌کند؛
- ۱-۵. «انواع ادبی» را به صورتی علمی و بر مبنای آخرین پژوهش‌های جهانی به معلم معرفی می‌کند؛
- ۱-۶. از ادبیات فارسی و نقش آن در تحکیم وحدت ملی تصویری روشن به معلم می‌دهد؛
- ۱-۷. نقش ادبیات را در تحکیم ارزش‌های ملی، دینی و فرهنگی، به مخاطب می‌شناساند؛
- ۱-۸. حوزه‌ی اطلاعات مخاطب را درباره‌ی نقش ارتباطی و اجتماعی ادبیات گسترش می‌دهد؛
- ۱-۹. اطلاعات موجود را با روش‌های جذاب بیان می‌کند؛

- ۱-۱۰. اطلاعات موجود در کتاب با زندگی و علاقه‌های مخاطب ارتباط دارد؛
- ۱-۱۱. علاقه‌ی معلم را به مطالعه بیشتر «ادبیات» افزایش می‌دهد؛
- ۱-۱۲. علاقه‌ی معلم را به مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی «ادبیات» افزایش می‌دهد؛
- ۱-۱۳. علاقه‌ی معلم را برای کمک به گسترش «ادبیات» افزایش می‌دهد.

(۲) کتاب روش تدریس

- ۲-۱. آخرین رویکردهای آموزش ادبیات را به معلم معرفی می‌کند؛
- ۲-۲. عوامل مؤثر در یادگیری علمی و عملی ادبیات را به معلم می‌آموزد؛
- ۲-۳. در معرفی رویکردهای آموزش به معلم، از روش انتقادی استفاده می‌کند؛
- ۲-۴. رویکردهای نوین حاکم بر کتاب جدید ادبیات فارسی و تفاوت آن‌ها را با سایر رویکردها به معلم معرفی می‌کند؛
- ۲-۵. سایر کتاب‌های مرتبط با این حوزه را به معلم معرفی می‌کند؛
- ۲-۶. به معلم کمک می‌کند تا طرح درس مناسبی براساس رویکرد منتخب خود بنویسد؛
- ۲-۷. به معلم کمک می‌کند مهارت تدریس خود را ارتقا دهد.

(۳) کتاب راهنمای معلم

- ۳-۱. شیوه‌های گوناگون تدریس درس «ادبیات» را براساس رویکرد انتخابی به معلم می‌آموزد؛

- ۳-۲. به معلم کمک می‌کند مطالب کتاب را براساس شیوه‌های ارائه شده تدریس کند؛
- ۳-۳. لزوم استفاده از ابزار خاص تدریس و چگونگی استفاده از آن‌ها را به معلم می‌آموزد؛
- ۳-۴. توانایی معلم را برای ساخت و استفاده‌ی مناسب از وسایل کمک آموزشی ارتقا می‌دهد؛
- ۳-۵. مهارت‌های زمان‌بندی و مدیریت کلاس را به معلم می‌آموزد؛
- ۳-۶. سایر کتاب‌های روش تدریس مرتبط را به معلم معرفی می‌کند؛
- ۳-۷. هدف‌های آموزشی درس «ادبیات فارسی» را به معلم معرفی می‌کند؛
- ۳-۸. توجه معلم را به مفاهیم اصلی و بنیادی درس «ادبیات فارسی» جلب می‌کند؛
- ۳-۹. از طرح نکات فرعی و بی‌اهمیت می‌پرهیزد؛
- ۳-۱۰. شیوه‌های جایگزین تدریس را به معلم معرفی می‌کند؛
- ۳-۱۱. به معلم کمک می‌کند، میان رسانه و ابزار با هدف‌ها، تناسب ایجاد کند.

۴) کتاب ارزشیابی و سنجش پیشرفت دانش‌آموز

- ۴-۱. انواع شیوه‌های ارزشیابی متناسب با محتوا و هدف‌های درس ادبیات فارسی را به معلم می‌آموزد؛
- ۴-۲. به معلم می‌آموزد که فرصت‌هایی برای عمق بخشی به یادگیری دانش‌آموز ایجاد کند؛
- ۴-۳. به معلم می‌آموزد که با اتخاذ روش‌های مناسب، اضطراب دانش‌آموز را از ارزشیابی کاهش دهد؛

- ۴-۴. راه‌های پرورش خلاقیت و ابتکار دانش‌آموز را به معلم می‌آموزد؛
- ۴-۵. زمینه‌ی مشارکت دانش‌آموز را در فرایند یادگیری فراهم می‌آورد؛
- ۴-۶. معلم را با طراحی آزمون‌های پیشرفت تحصیلی آشنا می‌سازد؛
- ۴-۷. با هدف‌ها و انتظارات کتاب «ادبیات فارسی» هماهنگی دارد؛
- ۴-۸. در طراحی آزمون‌ها به فرایندمداری اهمیت می‌دهد؛
- ۴-۹. طراحی انواع پرسش و پاسخ‌های واگرا را به معلم می‌آموزد.

۵) کتاب دانش‌افزایی دانش‌آموز

- ۵-۱. معلومات دانش‌آموز را در زمینه‌ی موضوع کتاب افزایش می‌دهد؛
- ۵-۲. علاقه‌ی مخاطب را به مطالعه‌ی درس «ادبیات» افزایش می‌دهد؛
- ۵-۳. زمینه‌هایی برای یادگیری مستمر «ادبیات فارسی» فراهم می‌آورد؛
- ۵-۴. مخاطب را با فایده‌ها و نقش ادبیات در زندگی فردی و اجتماعی آشنا می‌سازد؛
- ۵-۵. با آوردن نمونه‌های مناسب، مخاطب را با ارزش‌های فرهنگی، ملی و دینی بیشتر آشنا می‌سازد؛
- ۵-۶. با ارائه‌ی نمونه‌های جذاب، شوق مطالعه را در مخاطب افزایش می‌دهد؛
- ۵-۷. حوزه‌ی اطلاعات دانش‌آموز را درباره‌ی ادبیات گسترش می‌دهد؛
- ۵-۸. در شیوه‌های یادگیری تنوع ایجاد می‌کند؛
- ۵-۹. بین کتاب‌های درسی و زندگی مخاطب ارتباط ایجاد می‌کند.

۶) کتاب مرجع دانش‌آموز

- ۶-۱. به نیازهای علمی مخاطب اندکی فراتر از کتاب درسی توجه دارد؛
- ۶-۲. به کنجکاوی‌های دانش‌آموز درباره‌ی ادبیات پاسخ می‌دهد؛

- ۳-۶ به سؤال‌هایی که هنگام مطالعه‌ی کتاب درسی ادبیات برای دانش‌آموز پیش می‌آید، پاسخ می‌دهد؛
- ۴-۶ امکان دسترسی سریع و آسان دانش‌آموز به پاسخ را در نظر می‌گیرد؛
- ۵-۶ مرجع قابل اعتماد و مطمئنی برای دانش‌آموز محسوب می‌شود؛
- ۶-۶ مجموعه‌ای مدون از اطلاعات دانشی را ارائه می‌دهد؛
- ۷-۶ حاوی آخرین اطلاعات دانشی در باب ادبیات است

۷) کتاب تمرین برای تثبیت آموخته‌ها و تقویت و آموزش

جبرانی

- ۱-۷. برای یادگیری مطالب کتاب درسی تمرین‌هایی مناسب و متنوع ارائه می‌دهد؛
- ۲-۷. کمبودهای احتمالی کتاب درسی در مبحث تمرین‌های خلاقه را جبران می‌کند.
- ۳-۷. کمبودهای احتمالی ناشی از تفاوت‌های فردی در یادگیری را در نظر می‌گیرد؛
- ۴-۷. فرصت‌هایی به منظور پردازش اطلاعات برای مخاطب فراهم می‌سازد؛
- ۵-۷. سطح دشواری تمرین‌ها و پرسش‌ها را مراعات می‌کند؛
- ۶-۷. سیر تمرین‌ها و پرسش‌ها را از ساده به مشکل در نظر می‌گیرد؛
- ۷-۷. تمرین و پرسش‌ها را براساس نیاز سه دسته دانش‌آموز؛ قوی، متوسط و ضعیف طراحی می‌کند؛
- ۸-۷. با تمرین‌های مناسب، مشکل کمبود ساعات درسی را جبران می‌کند؛
- ۹-۷. بین مطالب کتاب با نیازهای زندگی مخاطب رابطه برقرار می‌کند؛

۷-۱۰. یادگیری پایدار را مورد توجه قرار می‌دهد؛
۷-۱۱. توجه مخاطب را به مطالب اساسی و بنیادین کتاب جلب می‌کند.

۸) کتاب جنبی و سرگرمی

۸-۱. فرصتی فراهم می‌آورد تا مخاطب از یادگیری لذت ببرد؛
۸-۲. به صورت غیرمستقیم در مخاطب انگیزه و علاقه به یادگیری ایجاد می‌کند؛
۸-۳. فضایی آموزشی توأم با تفریح، بازی و سرگرمی به وجود می‌آورد؛
۸-۴. دانش‌های اصلی و جنبی درس ادبیات را گسترش می‌دهد؛
۸-۵. برخی از جنبه‌های زیبا و جذاب درس را به مخاطب نشان می‌دهد؛
۸-۶. به مسائل فرهنگی و ارزشی توجه کافی دارد؛
۸-۷. به گوناگونی طرح مسائل و تنوع اهمیت می‌دهد؛
۸-۸. عاطفه و احساسات مخاطب را برای همسویی با ادبیات تحریک می‌کند؛
۸-۹. به غنی‌سازی اوقات فراغت مخاطب کمک می‌کند؛
۸-۱۰. کمبود ساعت درسی در حوزه‌ی نگرشی و عاطفی را جبران می‌کند.

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های عمومی کتاب‌های آموزشی

نام کتاب: ترجمه/تألیف:

ناشر: کد:

ردیف	ویژگی‌ها	۵ بسیار زیاد	۴ زیاد	۳ متوسط	۲ کم	۱ بسیار کم
۱	هماهنگی قطع و طرح جلد کتاب با ویژگی‌های فکری و سن و سال مخاطب					
۲	هماهنگی طرح جلد و قطع کتاب با محتوا					
۳	هماهنگی خط کتاب با ویژگی‌های فکری و سن و سال مخاطب					
۴	رعایت اصول پاراگراف‌بندی و سفیدخوانی در کتاب					
۵	استفاده‌ی مناسب از تصویر، نمودار و نقشه					
۶	انتخاب زبان و بیان متناسب با موضوع و محتوای کتاب					
۷	رعایت اصول سازماندهی محتوا					
۸	دقت و انسجام علمی کتاب از نظر اجزای ساختار					
۹	صحت مطالب کتاب از نظر علمی					
۱۰	میزان روزآمد بودن مطالب کتاب					
۱۱	تناسب متن با توان علمی مخاطب					
۱۲	در نظر گرفتن فرصت مناسب برای تمرین و تکرار آموخته‌ها					
۱۳	توجه به ارتباط عمودی و افقی محتوای کتاب					
۱۴	میزان سودمندی محتوای کتاب					
	جمع					
	جمع کل					

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب دانش‌افزایی

معلم

نام کتاب: نام صاحب یا صاحبان اثر:

کد کتاب:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					کمک به معلم در شناخت مبانی نظری مباحث کتاب درسی	۱
					ارتقای توان علمی معلم در زمینه‌ی ادبیات ایران و جهان	۲
					ایجاد دید تازه در معلم نسبت به ادبیات و نقش آن	۳
					معرفی شیوه‌های نوین مطالعات ادبی به معلم	۴
					معرفی انواع ادبی به معلم بر مبنای آخرین پژوهش‌های جهانی	۵
					تبیین نقش ادبیات فارسی به عنوان عامل تحکیم وحدت ملی	۶
					تبیین نقش ادبیات فارسی در تحکیم ارزش‌های ملی، دینی و فرهنگی	۷
					گسترش حوزه‌ی اطلاعات مخاطب درباره‌ی نقش ارتباطی و اجتماعی ادبیات	۸
					بیان اطلاعات با روش‌های جذاب	۹
					ارتباط مطالب موجود با زندگی و علاقه‌های مخاطب	۱۰
					افزایش علاقه‌مندی به مطالعه‌ی بیش‌تر «ادبیات»	۱۱
					افزایش علاقه‌مندی معلم به مطالعه‌ی بیش‌تر درباره‌ی «ادبیات»	۱۲
					ایجاد انگیزه در معلم برای کمک به گسترش ادبیات	۱۳
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب روش

تدریس

نام کتاب: نام صاحب یا صاحبان اثر:

ناشر: کد کتاب:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					معرفی آخرین رویکردهای آموزش ادبیات	۱
					معرفی عوامل مؤثر در یادگیری عملی و علمی ادبیات به معلم	۲
					استفاده از روش‌های انتقادی در معرفی رویکردهای آموزشی	۳
					معرفی رویکردهای حاکم بر کتاب‌های فعلی ادبیات و تفاوت آن‌ها با سایر رویکردها	۴
					معرفی سایر کتاب‌های مرتبط با این حوزه به معلم	۵
					کمک به معلم در تهیه‌ی طرح براساس رویکرد منتخب	۶
					افزایش مهارت تدریس معلم	۷
					جمع	جمع کل

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب راهنمای

معلم

نام کتاب: نام صاحب یا صاحبان اثر:

ناشر: کد کتاب:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					آموختن شیوه‌های گوناگون تدریس براساس رویکرد انتخابی	۱
					کمک به معلم برای تدریس براساس شیوه‌های ارائه شده	۲
					آموزش استفاده‌ی مناسب از ابزار خاص تدریس	۳
					کمک به معلم برای طراحی و ساخت ابزار مناسب تدریس	۴
					آموزش مهارت‌های زمان‌بندی و مدیریت کلاس	۵
					معرفی سایر کتاب‌های مرتبط	۶
					معرفی هدف‌های آموزش درس	۷
					جلب توجه معلم به مفاهیم بنیادین درس	۸
					پرهیز از طرح نکات فرعی و بی‌اهمیت	۹
					معرفی شیوه‌های تدریس جایگزین به معلم	۱۰
					کمک به معلم در ایجاد تناسب میان رسانه و هدف	۱۱
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب ارزشیابی و
سنجش پیشرفت تحصیلی دانش‌آموز

نام کتاب: نام صاحب یا صاحبان اثر:

ناشر: کد کتاب:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					آموزش انواع شیوه‌های ارزشیابی متناسب با هدف‌ها و محتوای درس	۱
					ایجاد فرصت‌هایی برای عمق بخشیدن به یادگیری	۲
					کاهش تنش و اضطراب دانش‌آموز هنگام ارزشیابی	۳
					آموزش راه‌های پرورش خلاقیت و ابتکار دانش‌آموز	۴
					فراهم ساختن زمینه‌ی مشارکت دانش‌آموزان در فرایند یادگیری	۵
					آشنا ساختن معلم با طراحی انواع آزمون‌های پیشرفت تحصیلی	۶
					هماهنگی با هدف‌ها و انتظارات کتاب درسی	۷
					اهمیت دادن به فرایندمداری در طراحی آزمون‌ها	۸
					آموزش طراحی انواع پرسش و پاسخ‌های واگرا به معلم	۹
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب دانش‌افزایی
دانش‌آموز

نام صاحب یا صاحبان اثر:
کد کتاب:

نام کتاب:
ناشر:

ردیف	ویژگی‌ها	۵ بسیار زیاد	۴ زیاد	۳ متوسط	۲ کم	۱ بسیار کم
۱	افزایش معلومات دانش‌آموز در زمینه‌ی موضوع کتاب					
۲	افزایش علاقه‌ی مخاطب به مطالعه‌ی درس ادبیات					
۳	فراهم ساختن زمینه‌هایی برای یادگیری مستمر ادبیات					
۴	آشنا ساختن مخاطب با فایده‌ها و نقش ادبیات در زندگی فردی و اجتماعی					
۵	آشنا ساختن مخاطب با ارزش‌های ملی، دینی و فرهنگی از طریق ادبیات					
۶	افزایش شوق مطالعه در زمینه‌ی ادبیات ایران و جهان در مخاطب					
۷	گسترش حوزه‌ی اطلاعات دانش‌آموز درباره‌ی ادبیات					
۸	ایجاد تنوع در شیوه‌های یادگیری					
۹	ایجاد ارتباط بین کتاب‌های درسی و زندگی مخاطب					
جمع						
جمع کل						

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب مرجع

دانش‌آموز

نام کتاب: نام صاحب یا صاحبان اثر:

ناشر: کد کتاب:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					توجه به نیازهای مخاطب ، فراتر از کتاب درسی	۱
					پاسخ دادن به کنجکاوی‌های دانش‌آموز درباره‌ی ادبیات	۲
					در نظر گرفتن پرسش‌های برانگیخته‌ی دانش‌آموز در هنگام مطالعه‌ی کتاب درسی	۳
					در نظر گرفتن امکان دسترسی سریع و آسان به پاسخ	۴
					وجود مرجع قابل اعتماد دانش‌آموز	۵
					ارائه‌ی مجموعه‌ای مدون از اطلاعات دانشی	۶
					داشتن آخرین و تازه‌ترین اطلاعات در مبحث ادبیات	۷
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب تمرین برای

تثبیت آموخته‌ها و تقویت و آموزش جبرانی

نام کتاب: نام صاحب یا صاحبان اثر:

ناشر: کد کتاب:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					ارائه‌ی تمرین‌های مناسب و متنوع	۱
					جبران کمبودهای احتمالی کتاب در مبحث تمرین‌های خلاقه	۲
					در نظر گرفتن کمبودهای احتمالی ناشی از تفاوت‌های فردی	۳
					در نظر گرفتن فرصت‌هایی برای پردازش اطلاعات مخاطب	۴
					رعایت سملح دشواری تمرین‌ها و پرسش‌ها	۵
					در نظر گرفتن سیر تمرین‌ها از ساده به مشکل	۶
					طراحی تمرین‌ها براساس نیاز دانش‌آموزان با استعدادهای متفاوت	۷
					جبران کمبود احتمالی ساعات درس ادبیات	۸
					ایجاد پیوند بین زندگی و نیازهای مخاطب با مطالب کتاب درسی	۹
					توجه به یادگیری پایدار	۱۰
					توجه دادن مخاطب به مطالب اساسی و بنیادین کتاب	۱۱
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب جنبی و

سرگرمی

نام کتاب: نام صاحب یا صاحبان اثر:

ناشر: کد:

ردیف	ویژگی‌ها	۱ بسیار کم	۲ کم	۳ متوسط	۴ زیاد	۵ بسیار زیاد
۱	ایجاد فرصت لذت بردن از یادگیری برای مخاطب					
۲	ایجاد انگیزه و علاقه به یادگیری ادبیات به شیوه‌ی غیرمستقیم					
۳	ایجاد فضای آموزشی توأم با تفریح و بازی و سرگرمی					
۴	گسترش دانش‌های اصلی و جنبی درس ادبیات					
۵	نمایاندن برخی از جنبه‌های زیبا و جذاب درس					
۶	توجه به مسائل فرهنگی و ارزشی					
۷	توجه به تنوع و گوناگونی مطالب					
۸	تحریک عواطف مخاطب برای همسویی با ادبیات فارسی					
۹	غنی‌سازی اوقات فراغت مخاطب					
۱۰	جبران کمبود ساعات درسی در حوزه‌ی هدف‌های نگرشی و عاطفی					
	جمع					
	جمع کل					

طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی وزارت آموزش و پرورش، برای اطلاع‌رسانی به‌روز و ایجاد ارتباط بهتر و دوسویه با دانش‌آموزان و معلمان و ناشران سراسر کشور، اقدام به برنامه‌ریزی، طراحی و اجرای وبگاه سامان کتاب کرده است. نشانی وبگاه:

<http://samanketab.roshdmag.ir>

مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی می‌کوشد تا یافته‌های علمی کاربردی و دیدگاه‌های کلیه صاحب‌نظران درباره‌ی سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی را برای استفاده نویسندگان، ناشران و سایر پدیدآورندگان کتاب‌های آموزشی ارائه نماید.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

دفتر انتشارات کمک‌آموزشی

دبیرخانه سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی